

Katri Talaskivi

KIELI-IDEOLOGIA JA KIRJAILIJAKÄSITYS 2010-LUVUN SUOMESSA

Muunkielisten kirjailijoiden kokemuksia suomalaisessa kirjallisuusinstituutiossa

FM, YTM Katri Talaskiven kirjallisuuden väitöskirjakäsikirjoituksen "Kieli-ideologia ja kirjailijakäsitys 2010-luvun Suomessa. Muunkielisten kirjailijoiden kokemuksia suomalaisessa kirjallisuusinstituutiossa" tarkastustilaisuus pidettiin Jyväskylän yliopistossa 20. marraskuuta 2021. Vastaväittäjänä toimi erikoistutkija, YTT Sari Karttunen (Cupore) ja kustoksena yliopistonlehtori, dosentti, FT Tuija Saresma (Jyväskylän yliopisto).

Arvoisa kustos, kunnioitettu vastaväittäjä, hyvät kuulijat. Tänäpä tarkastettavan väitöskirjani otsikko on "Kieli-ideologia ja kirjailijakäsitys 2010-luvun Suomessa. Muunkielisten kirjailijoiden kokemuksia suomalaisessa kirjallisuusinstituutiossa".

Otsikko antaa ehkä odottaa kattavaa analyysiä viime vuosikymmenen kirjallisesta elämästä muunkielisten kirjailijoiden näkökulmasta. Viime vuosikymmenen yhteiskunnallinen todellisuus ja siitä käyty keskustelu oli kuitenkin niin nopeassa liikkeessä, että olen väitöskirjassani kuvannut tilannetta pysäytyskuvana.

Pääosin vuoden 2017 Suomessa tallennettua kuvassani on tapahtumia ja henkilöitä, jotka eivät olisi tallentuneet siihen vuosikymmenen alussa, mutta myös sellaisia, jotka olisivat vuosikymmenen loppuun mennessä siitä kadonneet.

Suuri osa tutkimukseni osallistujista ja sen syntymiseen olennaisesti vaikuttaneista kirjailijoista kuitenkin työskenteli Suomessa sekä vuonna 2012, kun haastattelin heitä kulttuuripolitiikan maisterintutkimukseni, että vuonna 2017, kun he osallistuivat tähän väitöskirjatutkimukseen.

Tämän väitöskirjan johdannossa olen pyrkinyt huomioimaan erilaisia näkökulmia. Olen toivoakseni tehnyt selväksi, että olen tietoinen kirjallisuusinstituution kielipoliittisesta historiasta ja että ymmärrän niitä syitä, jotka ovat johtaneet suomalaisen kirjallisuusinstituution sitkeään kielikonservatismiin. Toisaalta tavoitteeni on ollut tuoda keskusteluun se kielimaisen muutoksen, joka on jo tapahtunut.

Suomalaisuus ei ole 2020-luvulla samanlaista kuin se oli 1800-luvulla, kun suomalaisen kirjallisuusinstituution rakenteita luotiin. Yhteisesti kuvittelemamme suomalaisuus ei myöskään ole samanlaista kuin sotien jälkeisessä Suomessa tai 1980-luvun yhtenäiskulttuurissa.

Suomalaisuus on muuttunut siitäkin, kun viime vuosisadan lopun suomalaislukioissa luettiin ruotsinsuomalaisen Antti Jalavan Asfalttikukkaa esimerkkinä siirtolaiskirjallisuudesta. Jalavan asettama malli kuitenkin vaikuttaa yhä niihin odotuksiin, joita Suomessa asetetaan muualta muuttaneiden kirjailijoiden teoksille.

Aineistoni kirjailijoista moni on aloittanut tavoitteellisen kirjoittamisen ennen kuin heis-

tä tuli siirtolaisia, eikä työympäristön vaihdos aina tarkoita sitä, että kirjoittamisen teemaksi vaihtuvat maahanmuuttoon liittyvät teemat. Muunkieliset kirjailijat haluavat oikeuden valita teemat, joista he kirjoittavat. Niin tekevät muutkin kirjailijat.

On muutenkin harhaa, että kuviteltu suomalaisuus olisi koskaan ollut kaikille suomalaisille luokka- tai kielitaustasta, sukupuolesta tai syntyperästä riippumatta samanlaista. Sama koskee suomalaista kirjallisuutta. Se, mitä suomalaiseen kirjallisuuden kaanoniin on vajaan kahdensadan vuoden kuluessa sisällytetty, ei ole ollut luonnollinen, väistämätön prosessi vaan seurausta ideologisista valinnoista. Noissa valinnoissa kaanoniin on päätyntä myös vanhojen kielivähemmistöjen kirjoittamaa kirjallisuutta, mutta esimerkiksi saamenkielinen kirjallisuus on jäänyt kouluopetuksessa pitkälti näkymättömiin.

Silloinkaan, kun 2000-luvun vaihteessa viimeistelin kirjallisuuden maisteriopintoja, kielivähemmistöistä kirjallisuudessa ei juuri puhuttu. Yli kolmannes tutkimukseeni osallistuneista kirjailijoista kuitenkin asui Suomessa jo tuolloin: myös he ovat nähneet, yhtä läheltä kuin mekin, sen muutoksen, joka suomalaisessa yhteiskunnassa on tapahtunut.

He ovat olleet täällä näkemässä maahanmuuton nopean kasvun, turvapaikanhakijoiden määrän yllättävän nousun vuonna 2015, maahanmuuttokeskustelun kärjistymisen. He ovat kuulleet elinkeinoelämän vetoamukset työperäisen maahanmuuton lisäämiseksi ja sen, miten maahanmuuttajista puhutaan objekteina, joita tarvitaan siellä ja täällä, jotta väestön yhä vinommaksi muuttuva hoivasuhde ei kaataisi koko hyvinvointivaltiota.

Heillä saattaisi olla jaettavanaan havainto ja analyysi jos toinenkin, mutta ikävä kyllä me suomenkielisinä lukijoina emme kuule niitä, koska kotimaisia julkaisukanavia heille ei ainaakaan toistaiseksi ole. Tämän väitöskirjan tekijänä olen ollut onneksaassa asemassa ja kuullut niistä otteita. Niiden otteiden perusteella olen sitä mieltä, että meidän olisi viisasta kuunnella. Tähän väitöstutkimukseen osallistuneet kirjailijat kantavat mukanaan erilaisiin, usein suomen

kirjakieltä vanhempiin kirjallisiin kulttuureihin perustuvia kirjallisuuskäsityksiä, monikielisten asuinympäristöjen sävyttämiä tapoja käyttää kieltä, mitä erilaisimpia yksilöllisiä elämänsisällöksiä ja niiden kautta ainutlaatuisia maailmankatsomuksia. Tällainen tausta on yhä yleisempi myös suomalaisilla lukijoilla.

Yksi tämän väitöskirjatutkimuksen haastavimmista taustakysymyksistä on ollut alusta alkaen sen määrittely, ketkä voivat osallistua muita kuin suomenkielisiä ammattikirjailijoita koskevaan tutkimukseen. Jopa suomenkielisten ammattikirjailijoiden erottaminen kirjoittamisen ammattilaisista tai sivutoimisista kirjailijoista on haastavaa verrattuna vaikkapa kuvataiteilijan erottamiseen harrastajamaalarista. Näin on muun muassa siksi, että kirjallisuudesta puuttuu ammattiin pätevöittävä koulutus.

Kulttuuripolitiikan tutkimussäätiö Cuporen tänä vuonna käynnistyneessä Taiteilijana Suomessa -tutkimuksessa ammattitaiteilijuuden kriteereinä pidetään ammatti- tai etujärjestön jäsenyyttä, apurahan saamista, tekijäkorvauksien vastaanottamista ja taiteilijakoulutusta. Osa näistä kriteereistä tai niiden erilaiset yhdistelmät riittävät, kaikkia niistä ei tarvitse täyttää.

Jos nämä kriteerit pitäisi täyttää suomalaisessa kirjallisuusinstituutiossa hankituilla meriiteillä, vain harva tämän väitöskirjan aineiston kirjailijoista voisi kutsua itseään ammattilaiseksi. He mainitsevat yleisimpänä ammattilaisuuden kriteerinä julkaisemisen. Myös julkaiseminen on kuitenkin heidän kohdallaan tavallista mutkikkaampi määrittelytapa: ensin jonkun portinvartijan olisi päätettävä, millaiset julkaisut lasketaan.

Muutama vuosikymmen sitten siihen, mitä lasketaan ”oikeaksi” kaunokirjallisuudeksi, olisi ollut huomattavasti helpompi vastata kuin nyt. Olisi ollut helppo mainita kaupallisten kustantamojen julkaisemat kirjaesineet, oli kyseessä sitten runoilija tai prosaisti. Nyt määrittely on huomattavasti haastavampaa.

1990-luvulta alkaen on tapahtunut paljon: perinteiset suomalaiset kustantamot ovat vaihtaneet omistajia ja kirjankustantamisen taloudellisten päämäärien merkitys on kasvanut. Väihälevikkinen ja taloudellisesti kannattamaton

kirjallisuus, kuten suomenkielinen runous, on alkanut etsiä muita julkaisukanavia ja -muotoja, eikä julkaisumuodoista vähäisin ole internet. Myös kirjallisuuslehdillä on oma tärkeä roolinsa julkaisukanavana.

Kuinka sattuikaan: monet muilla kielillä kirjoittavat julkaisevat pääasiassa kirjallisuuslehdissä tai internetin kirjallisuusalustoilla. Kumpaankin on omat selkeät ja käytännölliset syynsä, kuten omankielisen kustannusmaailman kirjailijalle erittäin epäedullinen toimintalogiikka tai lukijakunnan maantieteellinen hajaantuminen niin, että tietoverkko on ainoa logistisesti järkevä kirjavälityksen tapa.

Myös lukemisen tavat ovat muuttuneet, ja myllerryksistä vauhdikkain nähtiin viime vuonna, kun sähkökirjojen myynnin arvo kasvoi peräti kolmanneksella noin 70 miljoonaan euroon. Yleisen kirjallisuuden eli aikuisten kauno- ja tietokirjallisuuden sekä lasten- ja nuortenkirjallisuuden äänikirjaversioiden myynti käytännössä tuplaantui. Toistaiseksi ääni- ja sähkökirjat ovat vielä kakkosjulkaisutapa fyysisille kirjoille, mutta on mahdollista, että niistä kehittyä oma julkaisumuotonsa. Miten vakavasti ne silloin otetaan kirjailijan työn laadun mittareina?

Näiden tilastojen perusteella on vaikea sanoa, miten kirjallisuuden lukemiselle on käynyt, mutta se näistä Suomen Kustannusyhdistyksen tilastoista kuitenkin voidaan päätellä, että kirjallisuutta *käytetään* yhä enemmän.

Yksi tämän väitöskirjan keskeisistä käsitteistä on kirjailijakäsitys. Sen käytössä noudatellen kirjallisuussosiologi Elina Armisen määrittelyä kirjallisuuskäsityksistä. Se, mitä edellä kerroin kirjamarckkinoiden muutoksesta, voi olla merkki suomalaisen kirjallisuuskäsityksen muuttumisesta yhä funktionalisempaan suuntaan. Kirjallisuus nähdään myytävänä tuotteena, ajanvietteenä, tiedonhankinnan välineenä, vientituotteena, sen lisäksi että sen kautta välityy – tietoisten tai tiedostamattomien valintojen kautta – arvoja ja asenteita.

Olen viime aikoina huomannut ajattelevani väitöskirjatutkimustani yhä enemmän metonymiana työelämästä: se esittää kirjailijoiden esi-merkin kautta joitakin niistä haasteista, joiden vuoksi monen Suomeen muualta muuttaneen

on haastavaa kokea uusi asuinmaansa kodikseen, kuulua tänne.

Tällä viikolla Helsingin Sanomat kertoi lukijakyselynsä tuloksista. Niiden mukaan työnantajien kielitaitovaatimukset ovat joskus kohtuuttomia suhteessa siihen, millainen kielitaito olisi aidosti työssä tarpeen. Kuten aiemmissa tutkimuksissa maahanmuuttajien työelämäkokemuksista, myös tässä suppeassa kyselyssä pohdittiin, onko kieli sittenkin joskus vain helppo näennäisperustelu jättää ulkomaalaistaustainen hakija palkkaamatta, kun todellinen syy on puhdas haluttomuus palkata ulkomaalaistaustaista työvoimaa.

Viimeksi pari viikkoa sitten Yle puolestaan uutisoi, että työvoimapulasta huolimatta 40 prosenttia suomalaisyrityksistä ei ole edes harkinnut muiden kuin suomea sujuvasti puhuvien työntekijöiden palkkaamista, ja suurin syy tähän oli kielimuuri.

Tärkein syy ei edes ollut se, että työntekijöiden puutteellisen kielitaidon uskottaisiin estävän työssä suoriutumisen. Kyse oli myös työnantajien omaa kielitaitoaan koskevista epäilyistä – ja tottumuksesta. On totuttu toimimaan suomeksi tai ruotsiksi. Sitä paitsi: mitä vieraskielisten läsnäolo tekisi kahvipöytäkeskusteluillekin?

Maalaisjärjelläkin vaikuttaa itsestään selvältä, että julkaisukieli vaikuttaa muunkielisen kirjailijan asemaan suomalaisessa kirjallisuudessa, mutta myös omassa tutkimuksessani esiin nousi todellisten ja vertauskuvallisten kahvipöytäkeskustelujen rooli. Osa niistäkin kirjailijoista, joiden julkaisumahdollisuudet olivat kunnossa joko Suomessa tai muualla, kritisoi epävirallisten ammatillisten verkostojen kielisidonnaisuutta.

Vaikka huolenaihe kuulostaisi triviaalilta, se ei ole turha: epäviralliset verkostot limittyvät virallisten verkostojen kanssa ja vaikuttavat esimerkiksi siihen, miten muunkielisten kirjailijoiden aseman edistämiseen niissä suhtaudutaan. Ellei muunkielisiä kirjailijoita tai heidän työtään tunneta, ei voida tietää, miten ammattimaisesti he työhönsä suhtautuvat. Silloin heidän toiveensa tasavertaisesta ammatillisesta asemasta on helpompi ohittaa.

Viime aikoina on jälleen uutisoitu myös lu-

kutaidon polarisoitumisesta: hyvät lukijat lukevat yhä enemmän ja omaksuvat erilaisia tapoja vastaanottaa kirjallisuutta, kuten korona-ajan äänikirjojen myyntitilastoista voi nähdä. Tässä väitöstilaisuudessa lienee tänään varsin paljon hyviä lukijoita. Moni meistä jopa saattaa elää kuplassa, jossa heikkoja ja hitaita lukijoita ei ole.

Monille meistä niin kauno- kuin tietokirjallisuuskkin on avannut maailmoja, joista emme muuten tietäisi mitään tai joita emme osaisi edes kuvitella. Tämän juhlasalin ulkopuolella on kuitenkin myös suuri joukko niin aikuisia kuin nuoria ja lapsia, joille ajatus kirjan lukemisesta on vieras: niitä, joiden kodeissa ei ole kirjahyllyjä, joille ei ole luettu iltasatuja, joiden tuttavapiirissä kukaan ei lue, joiden kanssa kukaan ei koskaan ole käynyt kirjastossa.

On myös mahdollista, että heistä monille tarjotaan esimerkiksi koulussa luettavaksi kirjallisuutta, jonka maailmankuvaan ja henkilöhahmoihin on vaikea samaistua. Jos lukeminen on muuten vaikeaa, olisi tärkeää, että kirjallinen maailma tarjoaisi tavoitettavissa olevia roolimalleja: esittäisi, että suomalainen kirjallisuus kuuluu jokaiselle suomalaiselle ja että se ei ole täällä syntyneille, valkoihoisille, äidinkieleltään suomen- tai ruotsinkielisille, runsaalla kulttuurisella pääomalla siunatuille varattua luksusta. Nykyistä avoimempi kirjallisuuskäsitys olisi omiaan tukemaan lukijan suomalaiseen kulttuuriin kuulumisen kokemusta, vaikka Saarijärven Paavon tai Juoksuhaudantien suomalaisuuden kokisi vaikeasti samaistuttavaksi

On sääli, että heikot lukijat ja kirjoittajat kirjoittavat niin harvoin kirjoja: me rutinoituneet lukijat voisimme oppia niistä paljon siitä, miten he maailman hahmottavat. Se helpottaisi esimerkiksi lukutaitoprojektien suunnittelua ja toteutusta. On nimittäin niinkin, että kaikki eivät edes tiedä, miten paljon lukutaidosta voi olla iloa, eivätkä tule sitä siksi tavoitelleeksi.

Tämä pysäytyskuva muunkielisten kirjailijoiden asemasta ei anna aiheita vaatia, että kaikki Suomeen muuttavat kirjailijat tai kirjoittajat pitäisi hyväksyä Suomen Kirjailijaliiton jäseniksi tai että heille pitäisi myöntää työskentelyapurahoja löyhemmin perusteina kuin suomen- ja ruotsinkielisille kirjailijoille. Se antaa kuitenkin

aihetta kiinnittää huomiota niihin suomalaisen kirjallisuusinstituution kohtiin, jotka asettavat muunkieliset kirjailijat eriarvoiseen asemaan verrattuna suomeksi tai ruotsiksi kirjoittaviin kirjailijoihin.

Suomalaisen kirjallisuusinstituution olisi oman elinvoimaisuutensa vuoksi tärkeää avata lisää virallistenkin verkostojensa ovia – toistaiseksi ne ovat vasta hiukan raollaan. Yksittäisiä, suomen tai ruotsin kirjoituskielekseen vaihtaneita kirjailijoita on myös suomen- ja ruotsinkielisten kirjailijaliittojen jäsenenä, koska he täyttävät liittojen julkaisuvaatimukset suomeksi tai ruotsiksi.

Esimerkiksi muissa Pohjoismaissa, joissa kulttuuripolitiikan toteutus muistuttaa suomalaista mallia, kirjailijaliittojen jäsenyydet eivät kuitenkaan ole sidottuja kirjoituskieleen, vaan jäsenyykselpoisuutta arvioi kirjailijan kirjoituskielen hallitseva kirjallisuuden asiantuntija.

Myös yksittäiset muilla kielillä kirjoittavat kirjailijat ovat toki jo tehneet säröjä omaan lausuntoonsa: sekä Taike että jotkut yksityiset säätiöt ovat jo myöntäneet työskentelyapurahoja muilla kielillä kirjoittaville kirjailijoille. Monet ovat löytäneet verkostonsa poliittisista taiteilijajärjestöistä.

Tärkeää olisi pohtia, huomioivatko suomalaisen kirjallisuusinstituution tavat määritellä kirjailijan ammattimaisuus riittävän hyvin sen, kuinka paljon kirjallisuuden julkaisutavat, lukeminen ja lukijat ovat parissakymmenessä vuodessa muuttuneet – myös Suomessa.